

УДК 821.161.2

Національна ідентичність української молоді
в повісті «Бурлачка» І. С. Нечуя-Левицького*

II

*Продовження. Початок див. у вип. 2.

За допомогою типологічного аналізу в статті аналізується національна ідентичність української молоді в повісті «Бурлачка» І. С. Нечуя-Левицького

Ключові слова: національна ідентичність, дискурс, повість.

Очевидно, що Володимир Панченко серед творчого доробку І. С. Нечуя-Левицького обрав програмні твори для аналізу («Хмари» та «Кайдашева сім'я»), оскільки писав для освітянського часопису «Дивослово» [15]. Можливо Н. Зборовська оминула «Бурлачку» тому, що повість вже аналізував Валер'ян Підмогильний [16], розвідку якої вона згадувала у своїй першій [5, 72] та критикувала в другій [6, 142] працях. Про не зовсім вдалі психоаналітичні спостереження чи не найм'якше серед літературознавців висловився Михайло Наєнко, коли наводив приклад, як в образах Параски й Палажки В. Підмогильним та С. Павличко (Павличко С. Теорія літератури, 2002) фіксується любов І. С. Нечуя-Левицького до балачки з бабами: «Останнє судження є виявом щонайменше патологічного літературознавства; але оминати його не вдається, оскільки воно існує...» [8, 532].

Багато українських літературознавців вважають результати психоаналітичних досліджень української ментальності, творчого світу письменників провокативними, неприйнятними. Про це йшлося в інтерв'ю Галини Тарасюк з Нілою Зборовською для «Літературної України» «Психоісторія української літератури як теоретична та практична провокація» (<http://zborovska.livejournal.com/3384.html> від 2007-05-28 13:41:00) (згадувалися під час розмови посібник для студентів «Психоаналіз і

літературознавство» та «Код...»). Однак загальний фон неприйняття таких методів багатьма науковцями не похитнув позиції керівництва Інституту літератури НАН України, яке серед продиктованих часом завдань бачить необхідність створення психоаналітичної школи у структурі Інституту (див. інтерв'ю Володимира Баняса з Миколою Жулинським від 3 травня 2011 р.: <http://gipu.com.ua/archives/1568>).

Перед тим як перейти до аналізу повісті «Бурлачка», хочеться висловити своє спостереження подачі у навчальному посібнику інформації про час її написання. Н. Є. Крутікова, ведучи мову про творчий шлях письменника, зазначає: «В 70-і роки художник створює класичні твори з народного життя: «Не можна бабі Парасці вдержатись на селі» (1874), «Благословіть бабі Палажці скоропостижно вмерти» (1875), «Микола Джеря» (1878), «Кайдашева сім'я» (1879), «Бурлачка» (1880)» [7, 103]. Така послідовність відповідає часу виходу творів з друку, як то вказується у примітках до його зібрань творів: «Принцип розташування творів жанрово-хронологічний» [12, 602]. Однак послідовність переліку творів у посібнику та їх укладання у двотомнику різняться, і примітки до двотомного видання вказують, що залишаються питання до визначення фактичного часу написання творів.

Повість «Микола Джеря», що вміщений до першого тому двотомного видання (1986), як вказується в примітках, вперше надрукована у львівському журналі «Правда» у 1878 році, а на збереженому автографі є авторська дата за 1 грудня 1876 року [12, 620]. Дослідники творчості І. С. Нечуя-Левицького припускають, що «цей автограф не є першим чорновим, а переписаним начисто рукописом, над яким автор продовжував працювати», а «орієнтовно» — 70-і роки [12, 620]. Повість «Кайдашева сім'я», що в другому томі двотомного видання (1986) вміщена після повісті «Бурлачка», також вперше надрукована у львівському журналі «Правда» у 1879 році [13, 621]. І тут же в примітках вказується, що її письменник закінчив у середині 1879 року [13, 621]. А повість «Бурлачка», що вміщена попереду «Кайдашевої сім'ї», надрукована окремою книжкою в Києві в 1880

році, до того ж на обкладинці якої фігурує 1881 рік [13, 618]. Зазначається, що повість була закінчена «на початку 1876 р., але в умовах посилення цензурних утисків, після Емського акту 1876 р., письменник тривалий час не наважувався подавати твір до цензури» [13, 618].

Отже, повість «Бурлачка» мала би згадуватись у посібнику першою перед повістями «Микола Джеря» та «Кайдашева сім'я», однак певні умовності не дозволяють цього зробити. Бо й підписи з вказівкою часу і місця написання під текстами відрізняються від тих, що подавались у примітках («Микола Джеря» — 1 генваря 1876 року [10, 536]). Як бачимо, від дати написання до дати виходу з друку «Бурлачки» пройшло чотири роки. На таку затримку у друці головною причиною була державна політика імперії, через яку письменник змушений був поводитись обережно. Це йому вдалося, однак ускладнило дослідникам його творчості встановлення часу написання «Бурлачки». Крім того така ситуація несе негатив у вигляді подовженні шляху повісті до українських читачів, перед якими автор почував великі зобов'язання як письменник і вчитель, культурний і громадський діяч.

З автобіографії та атестату, виданому при виході І. С. Нечуя-Левицького нам відомо, що він 25 років відпрацював учителем російської мови в різних місцях тодішньої Російської імперії (сучасні землі України, Польщі, Молдови). Він мав на час виходу у відставку (в 47 років — молодий вік!) три ордени різних ступенів та чин Статського Радника [4, 474]. Ота сумлінна праця давалася йому, очевидно, не легко, беручи до уваги суспільно-політичні та національно-культурні перешкоди українству з боку держави, про що він писав у листах друзям та у своїх статтях. Він, як виконавець імперської політики в галузі освіти, а тим більше, як учитель словесності, яка мала витіснити й у кінцевому рахунку знищити його рідне слово, не міг на роботі висловлювати свої думки незгоди. Але він це зробив у статтях «Органи російських партій» (львівська газета «Основа», 1871) та «Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини (Сьогочасне літературне прямування)» (львівський журнал «Правда», 1878)

[Див.: 14]. В останній статті, на думку Інни Абрамової, письменник виклав «найпоследовніше систему своїх політичних поглядів, національних переконань і художніх принципів» [1, 57].

І. С. Нечуй-Левицький сам пережив у шкільному віці «обрусеніє» [4, 403], яке мало на меті виправлення, переродження учня, який говорив рідною мовою, аби він почав говорити нерідною державною. Насправді таким чином принижувався український учень, оскільки повинен був чіпляти на шию дерев'яну дощечку, і в яку вкладався журнал з розділами «за мужичі слова» (тобто українські. — прим. автора), «як справить по-руськи», «за лайку» («за сквернословіє». — прим. автора) [4, 471]. «Кому чіпляли на шию ту нотатку, — пише І. С. Нечуй-Левицький в автобіографії, — той мусів підслуховувати, хто скаже українське слово або хто лягатиметься, потім записував в журнал українське слово і передавав нотатку. Це зробити було не трудно, бо ученики всі до одного говорили по-українськи [...] В старших класах ту нотатку закидали на грубу, де вона й спочивала» [4, 471]. А писати по-українськи його навели на думку «Основа» та «Кобзар» Тараса Шевченка [4, 474].

Про імперське бажання «обрусити» українців у стінах школи І. С. Нечуй-Левицький писав у кожній своїй статті і бачив у тому велику небезпеку для українського народу [Див.: 14]. «Зрілий» у своїх поглядах на національне питання письменник, на відміну від молодого Івана Франка, як стверджує І. Абрамова [1, 56], передбачав важкі умови для освітнього, культурного та літературного життя українців. Дійсно, конфлікти на мовному ґрунті не припинялися в усі подальші роки, та український народ не піддавався, і наступні покоління «трималися свого», що продовжувало виникнення прикрих ситуацій між учителем та учнем.

Про такий випадок зі своєї шкільної практики (ще перед Першою Світовою війною у ХХ ст.) згадує Докія Гуменна, яка навчалася у Жашкові (де «злодійський ярмарок», — заявляла баба Параска [9, 418]. — Л. К.), віддаленому від зросійщених міст, але близькому до Стеблівсько-Богуславських місць «Бурлачки»: «Оце ж тоді закінчила я двоклясову школу.

І знов дивно: ніяких спогадів про ці шкільні роки не лишилося, крім одного. У четвертій групі я вже була, учитель щось мене запитав, я відповіла невпопад, він роздратовано нагримав. Я «поправилась»:

– Ви ещо не доказалі... (російською мовою треба було сказати «не договорілі»), а те, що я сказала, російською мовою означало «не довели»).

– Я т-тебе докажу!.. — приобіцяв учитель...» [3, 90].

Це один з багатьох випадків негативно-ворожого ставлення вчителів з проімперсько-російськими поглядами на учнів української національності після всіх державних заходів по знищенню української мови. І пройшло майже півстоліття, як почався процес русифікації, а діти, вслід за батьками, не були спроможні виражати думки так, як того хотілося вчителям-русифікаторам. Характер літературно-публіцистичних статей І. С. Нечуя-Левицького засвідчував, що йому було боляче сприймати приниження свого народу. Він, безперечно, ніколи не забував про це в своїй педагогічній діяльності, оскільки не викидав із власної пам'яті знання свого народу походження, історію своєї рідної землі, яка на невеликий час в історичних масштабах втратила свою державність. Завдяки своїй професійній діяльності він мав змогу ознайомлюватися з найновішими науковими працями, наважувався писати й публікувати свої, і, як констатує Іван Франко, «окрім белетриста, він почув у собі покликання популяризатора української історії» [18, 154]. Його праця не залишилася марною, хоча, як пише Михайло Наєнко, «здавна відомо: навіть суспільна історія ще нікого нічому не навчила («Історія вчить, що нічому нікого не вчить», — вислів загальновідомий), а що вже говорити про художню літературу» [8, 3].

Однак сучасні педагоги іншої думки, і, досліджуючи педагогічну та просвітницьку діяльність українських Громад у другій половині XIX — на початку XX століття, Наталя Побірченко стверджує, що «визначну роль у громадівському русі відіграли видатні педагоги, письменники, вчені, культурні діячі, чия діяльність і виступи в пресі, творча спадщина були могутнім фактором для формування та розвитку національної ідеї,

громадянського пробудження й оздоровлення суспільства» [17, 4]. Серед багатьох видатних громадівців згадано й ім'я І. С. Нечуя-Левицького [17, 4], який з 70-х років став членом Громади [17, 291], перебуваючи в Кишиневі [17, 130].

Цікавість до державності українського народу сформували його особисті знання про накопичені наукою факти з історії, культури, етнографії, словесної творчості українців. Пройдуть роки, будуть надруковані повісті 70 х — 80-х років «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я», «Бурлачка», перетліє в душі письменника тривога, стане знов йому легше разом з усім іншим українством провадити свою справу. Досвід і знання І. С. Нечуя-Левицького були настільки великими, що йому у статті «Українство на позвах з Московщиною» (1891) вдалося сміливо, з високим рівнем цитації різноманітних наукових джерел, полемізувати з великоросійським вченим Олександром Пипіним, знавцем української етнографії, літератури, культури, автором статті «Особая русская литература» («Вестник Европы», вересень 1890 р.). Той у своїй критиці «Історії літератури руської» Омеляна Огоновського (4 томи у 1887 — 93 рр.), на переконання І. С. Нечуя-Левицького «робить замах на обмежування границь і обсягу самої теперішньої сучасної і, само по собі, майбутньої української літератури» [14, 127]. До того ж вона більше виглядає як публіцистична стаття [14, 127].

Не в останню чергу така позиція О. Пипіна була зумовлена ознаками бездержавності українського (руського, як він називав) народу, культурний рівень якого добре знав. Адже йому в пізнанні України допомогли громадівці, які зустріли його в кінці квітня 1885 року в Києві, влаштували знатний прийом, бенкет, оглядини визначних місць Києва, Вишгорода, Межигір'я [17, 194 — 197]. Він бачив богомільних селян, які йшли до Києва на прощу — прощення просити. Як пише Наталя Побірченко, «етнографічне почуття О. Пипіна було задоволене вбиранням і розмовами простих селян, яких він бачив біля Софійського собору, Михайлівського монастиря, на цвинтарі Андріївської церкви і в Лаврі. [...] і Київ постав перед Пипіним не

тільки як «матерь городов русских», а й як осередок українського життя за старих часів і часів нових, позначених громадським рухом до змін у культурній, соціально-націоналістичній сфері» [17, 195]. Наслідком таких відвідин Києва був вихід у тому ж році у «Вестнике Европы» нарисів, що потім склали окремих том «Истории малорусской этнографии» [17, 197].

І. С. Нечуй-Левицький згадав у своїй статті О. Пипіна насамперед як автора «Истории славянских литератур» [14, 127,], але не обминув й інших його розвідок [14, 128; 133]. Ознайомлений із працями великоросіянина, український письменник ґрунтовно вибудовував свої докази можливості бездержавного існування народу і збереження ним своєї культури. А на підтвердження своєї правоти навіть обрахував роки історичного життя України в сукупності бездержавного й державного самостійного життя, аби доказати «прикмети культурності українського плем'я» [14, 209].

Григорій Грабович вбачає у цих поглядах «метафоричне розуміння нації й національної літератури», на його думку все це «виказує різновид романтичної й нативістської (неоязичницької. — Л. К.) думки» [2, 215]. Така робота І. С. Нечуя-Левицького разом із іншими українськими письменниками і культурними діячами Миколою Костомаровим, Пантелеймоном Кулішем, Михайлом Драгомановим, Борисом Грінченком привела до «кристалізації національної свідомості; на практиці це — здобуття соборності, встановлення консенсусу й координація зусиль між українцями, які живуть під пануванням Росії та Австро-Угорщини (взірцем цього може служити рішення Грушевського в 1907 році перенести «Літературно-науковий вісник» зі Львова до Києва (примітка Г. Грабовича). — Л. К.); щодо символіки, то відбулася дуже істотна зміна в самовизначенні: «свідомі» українці вже перестали називатися українофілами — відтепер вони просто «українці» (пор. закінчення листа Лесі Українки до її дядька, М. Драгоманова, від 17 березня 1891 року: «Скажу Вам, що ми відкинули назву «українофіли», а зветься просто українці, бо ми такими єємо окрім всякого «фільства» (примітка Г. Грабовича із зазначення джерела цитати. — Л. К.)»). Українська

справа не є більше власністю обмеженого кола інтелектуалів, об'єктом секти, а дедалі міцнішим національним рухом» [2, 216 — 217].

Список використаної літератури

1. Абрамова І. Біля витоків української ідеї (Нечуй-Левицький і «формально-національний» напрям) // Слово і час. — 1999. — № 12. — С. 56 — 58.
2. Грабович Г. Українсько-російські літературні взаємини в ХІХ ст.: постановка проблеми // Грабович Г. До історії української літератури (Дослідження, есеї, полеміка). — К.: Критика, 2003. — С. 180 — 217.
3. Гуменна Д. Дар Евдотеї. Іспит пам'яті. Кн. 1. Київські кручі; Кн. 2. Жар і книга. — К.: Дніпро, 2004. — 520 с.
4. Єфремов С. Іван Левицький-Нечуй // Єфремов С. Вибране: Статті. Наукові розвідки. Монографії. — К.: Наук. думка, 2002. — С. 396 — 494.
5. Зборовська Н. Роздум п'ятий. Український світ Нечуя-Левицького: гендерний підхід // Зборовська Н. Карнавал мертвих поцілунків (Феміністичні роздуми). — Львів: Літопис, 1999. — С. 54 — 72.
6. Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія. — К.: Академвидав, 2006. 504 с.
7. Крутікова Н. Є. Іван Нечуй-Левицький // Історія української літератури ХІХ століття: У 3 кн. Кн. 3: Навчальний посібник. — К.: Либідь, 1997. — С. 99 — 131.
8. Наєнко М. К. Іван Семенович Нечуй-Левицький (1838 — 1918) // Наєнко М. К. Художня література України: Програма-мінімум. Ч. І: Від міфів до реальності. — К.: Вид. центр «Просвіта», 2005. — С. 524 — 574.
9. Нечуй-Левицький І. Баба Параска та баба Палажка // Нечуй-Левицький І. Твори: В 2 т. Т. 1. Повісті та оповідання. П'єса. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 414 — 434.

10. Нечуй-Левицький І. Микола Джеря // Нечуй-Левицький І. Твори: В 2 т. Т. 1. Повісті та оповідання. П'єса. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 435 — 536.
11. Нечуй-Левицький І. Бурлачка. Повість // Нечуй-Левицький І. Твори: В 2 т. Т. 2. Повісті та оповідання. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 6 — 152.
12. Нечуй-Левицький І. Примітки // Нечуй-Левицький І. Твори: В 2 т. Т. 1. Повісті та оповідання. П'єса. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 601 — 630.
13. Нечуй-Левицький І. Примітки // Нечуй-Левицький І. Твори: В 2 т. Т. 2. Повісті та оповідання. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 617 — 635.
14. Нечуй-Левицький І. Українство на літературних позвах з Московщиною: Культурологічні трактати. — Львів: Каменяр, 1998. — 256 с.
15. Панченко В. Дві повісті Івана Нечуя-Левицького («Хмари», «Кайдашева сім'я») // Дивослово. — 2003. — № 8. — С. 10. — 15.
16. Підмогильний Валер'ян. Іван Левицький-Нечуй (Спроба психоаналізу творчості) // Життя й революція. — 1927. — № 9. — С. 296 — 297 (<http://www.ukrcenter.com/Література/Валерян-Підмогильний/24132-1/Іван-Левицький-Нечуй>).
17. Побірченко Н.С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині ХІХ — на початку ХХ століття: У 2 кн. Кн. 1.: Київська громада. — К.: Наук. світ, 2000. — 307 с.
18. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1980 р. 3 останніх десятиліть ХІХ в. — Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2008. — 464 с.

Козинский Л. В. Национальная идентичность украинской молодежи в повести «Бурлачка» И. С. Нечуя-Левицкого

С помощью типологического анализа в статье анализируется национальная идентичность украинской молодежи в повести «Бурлачка» И. С. Нечуя-Левицкого

Ключевые слова: национальная идентичность, дискурс, повесть.

Kozynsky L. National identity ukrainian youth in the story "Burlachka" I. Nechuia-Levyts'koho

Using typological analysis the national identity of Ukrainian youth in the story «Burlachka» («Handmaiden») I. Nechuia-Levyts'koho is analysed in the article

Keywords: national identity, discourse, story.